

ANTONIA DOŠEN

PRILOG POZNAVANJU RADA ROBERTA FRANGEŠA MIHANOVIĆA U GOSPIĆU

Antonia Došen
Muzej za umjetnost i obrt
Trg maršala Tita 10
HR 10000 Zagreb
antonia.dosen@yahoo.com

UDK: 73 Frangeš Mihanović, R.
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2011-11-03

Kipar Robert Frangeš Mihanović (1872. - 1940.) jedan je od glavnih predstavnika hrvatske moderne. U najstarijoj urbanoj jezgri grada Gospića, na zapadnom pročelju Katedrale Navještenja Marijina, nalazi se njegov reljef – spomenik palim graničarima. Do sada se u literaturi, osim ovog reljefa, ovom autoru pripisivalo i autorstvo skulpture zvane Vodarica "Marta". Spomenutim istraživanjem potvrdila se ova atribucija reljefa Frangeša Mihanovića, ali ne i njegov rad na skulpturi "Marta". Na temelju istraživanja različite pisane građe, kao i usmene predaje, budući da ne postoji dokumentacija o tome kada je i je li Frangeš napravio skulpturu Marte, dovedena je u pitanje njezina atribucija. Kamena fontana sa ženskom skulpturom na vrhu, zvana "Marta", nalazi se u samom središtu grada Gospića. Ona simbolizira postavljanje i uvođenje vodovoda krajem 19. stoljeća. Takav princip označavanja izvora pitke vode nije bio primijenjen samo u Gospiću, nego i na drugim upravnim područjima Monarhije. Istovjetnu skulpturu kakva se pripisuje Frangešovoj ruci nalazimo i u Sinju, i u Cetinju (Crna Gora) i u Trebinju (Bosna i Hercegovina).

Ključne riječi: Robert Frangeš Mihanović, Gospić, skulptura, *Spomenik palim graničarima*, vodarica Marta

Kipar Robert Frangeš Mihanović (Srijemska Mitrovica, 1872. – Zagreb, 1940.) jedan je od glavnih predstavnika hrvatske moderne. Ističući njegovu javnu skulpturu, ne može se zaobići njegov doprinos vizualnoj slici grada Gospića. Prilikom istraživanja javne skulpture u Gospiću te njezina značaja kao urbane opreme grada, neizostavno je susresti se s radom Frangeša Mihanovića. U najstarijoj urbanoj jezgri, na zapadnom pročelju Katedrale Navještenja Marijina

nalazi se njegov reljef - spomenik palim graničarima. Do sada se u literaturi, osim ovog reljefa, ovom autoru pripisivalo i autorstvo skulpture zvane Vodarica "Marta", smještene ispred same Katedrale. Spomenutim istraživanjem potvrdila se atribucija reljefa Frangeša Mihanovića, ali ne i njegov rad na skulpturi "Marta".

Reljef palim graničarima na pročelju Katedrale Navještenja BDM

Na stotu obljetnicu borbe protiv Napoleonove vojske kod Bilaja i Gospića¹ 1809. Frangeš Mihanović je pristao napraviti spomenik kojim bi se obilježila hrabra borba Ličana. O tom radu piše i sam Isidor Kršnjavi² u pregledu Frangešovih ostvarenja u 1909. godini,³ kao i novine iz tog vremena⁴. Riječ je o brončanom reljefu koji prikazuje graničara nakon sukoba s Napoleonovom vojskom, a koji junački stoji te spuštene glave pridržava barjak iznad lubanja i tijela mrtvih suboraca. Graničar je statički postavljen s desne strane te se ispruženim rukama oslanja na barjak ispred sebe, čime je uspješno zaokružena kompozicija u čijem su središtu razbacana tijela i lubanje ostalih vojnika. Spuštenom glavom usmjerava pogled promatrača na tragičnu scenu ispred svojih nogu. Svojim uspravnim i blago izvijenim tijelom doprinosi vertikalnosti čitavog reljefa. Ovdje se u potpunosti naslućuje Frangešov pomak prema secesijskom oblikovanju koje se u njega prepoznalo prilikom izrade reljefa "Filozofija" (1905.) koji se nalazi u Zlatnoj dvorani u Opatičkoj 10. Kao što je zamišljeni filozof okružen alegorijama života, tako je lički graničar okružen alegorijama smrti, lubanjama koje odaju prolaznost života i okrutnu smrt. Dotadašnji realizam naučen u okviru akademskog školovanja Frangeš zamijenjuje simboličkim prikazima. Ne tako naglašene ekspresije kao kod Umirućeg vojnika (1897.)⁵ kipar ovim reljefom nastavlja evoluciju svog secesijskog razvoja.

¹ Godine 1809. francuske trupe pod zapovjedništvom generala Marmonta krenule su iz Dalmacije kroz Liku s namjerom da preko Slovenije prodru do Beča. Bitka kod Bilaja se odvijala 21.-22. svibnja 1809. godine, a na kraju su lički vojnici bili prisiljeni na povlačenje.

² Isidor, Iso Kršnjavi (Našice, 1845.- Zagreb, 1927.) doktor filozofije i prava, te profesor povijesti umjetnosti i kulture na zagrebačkom sveučilištu od 1878. do 1918., slikar i pisac.

³ "Auch das Soldatendenkmal in Gospić (Abbild. 1) gehört dieser sentimentalen Richtung an. Als Erinnerungszeichen für die Kämpfe gegen die Napoleonischen Truppen, bei der hundertjahrfeier aufgestellt, hätte Frangeš leicht ein dramatisches Motiv gefunden; er zog es aber vor, einen Soldaten zu verkörpern, der tiefbewegt eine Kaiserstandarte mitten in einem haufen von Totenschädeln aufrichtet." I. KRŠNJAVI, 1909, 408.

⁴ Poetičan opis samog prikaza na reljefu donosi i hrvatski književnik A.G. Matoš u Narodnim novinama 1909. godine.

⁵ Skulpturu "Umirući vojnik" su naručili građani Osijeka u spomen na poginule vojnike 78. Šokčevićeve pukovnije, a Grgo Gamulin ju svrstava među "prvu veliku pobjedu secesije" u Frangešovu radu. G. GAMULIN, 1999, 86-87.

Sl. 1. Reljef palim graničarima na pročelju Katedrale Navještenja BDM, 1909. (foto. A. Došen)

Sl. 2. Natpis ispod Reljefa palim graničarima, 1909. (foto. A. Došen)

Sl. 3. Skulptura vodarice "Marte" u Gospiću (foto. A. Došen)

Sl. 4. Postament skulpture vodarice "Marte" (foto. A. Došen)

Ovakvim simboličkim prikazom kipar je uspio ispričati dramatičnu priču o pogibiji i mučnoj smrti graničara. Reljef je izrađen od starih topova koji su se koristili u spomenutoj bitci povodom stote obljetnice, a lijevan je u ljevaonici zagrebačke Umjetničke škole.⁶ Riječ je o dubokom reljefu ispod kojega se nalazi spomen-ploča s natpisom⁷ na hrvatskom i njemačkom koji govori o samom događaju. Za ovaj rad umjetnik je bio nagrađen, o čemu i sam svjedoči u tekstu iz 1922. godine: "Što se tiče austrijskoga ordena, dobio sam isti davno prije rata za spomenik palim Hrvatima kraj Gospića, a u borbi protiv Napoleona".⁸ Početkom 20. stoljeća, u jeku hrvatske moderne, Frangeš ne samo da se priklanja tom umjetničkom strujanju već i sam doprinosi u velikoj mjeri njegovu razvoju.

⁶ Z. MARKOVIĆ, 1954, 189.

⁷ "NA SPOMEN HRABRIM PRADJEDOVIMA / KOJI SU KOD GOSPIĆA I BILAJA NA 21 / I 22. SVIBNJA 1809. KAO BRANITELJI / DOMOVINE KRV I ŽIVOT ŽRTVOVALI"

⁸ Ovo je fragment Frangešove izjave koju je pisao uredništvu političkog dnevnika *Radikal* u svoju obranu na krive navode o njegovim zaslugama koje je naveo dr. Lazar Car u časopisu *Hrvat*. Frangešova izjava je izašla pod naslovom "Ispravak*", 1922, 3.

Vrativši se u Zagreb nakon nekoliko godina provedenih na bečkim studijima⁹, a pod neposrednim utjecajem Kršnjavoga¹⁰ Frangeš od 1895. godine započinje svoje samostalno umjetničko djelovanje radeći kao učitelj na Obrtnoj školi u Zagrebu. Iza sebe je imao vrhunske realizacije nekoliko radova kao i brojne nastupe na domaćim i inozemnim izložbama. U želji za individualnošću u umjetničkom izražavanju i nezadovoljan onim što mu je mecenaštvo pružalo Frangeš se s ostalim mladim umjetnicima udružuje i osniva Društvo hrvatskih umjetnika 1897. godine.¹¹ Godine koje su uslijedile bile su vrlo plodne za hrvatsku umjetnost moderne. Mladi umjetnik se sve više razvijao u vodećeg kipara na našem prostoru, te je stalno bio okupiran narudžbama za različite privatne ili javne osobe. Tako je osim radova vezanih uz Zagreb dobio i narudžbu iz grada Gospića za oblikovanje reljefa palim graničarima.

Skulptura vodarica "Marta"

Kamena fontana sa ženskom skulpturom na vrhu zvana "Marta" nalazi se u samom središtu grada Gospića. Ona simbolizira postavljanje i uvođenje vodovoda krajem 19. stoljeća. Skulptura je nazvana "Marta" prema prvoj ženi koja je došla natočiti vodu iz fontane¹², odnosno prema "popularnoj kućnoj pomoćnici Marti"¹³. Postavljena je na visokom kamenom postamentu¹⁴ u obliku krnje piramide koji na sve četiri strane ima metalne posude u obliku školjke u koje voda dotječe također kroz metalne vodorige lavljeg oblika. Ženska figura je prikazana u pokretu dok nad glavom uzdignutim rukama pridržava vjetrovode. Skulptura je izrađena u lijevanom željezu kao i postament na kojemu stoji.

Nove spoznaje o atribuciji i dataciji vodarice "Marte"

U referentnoj literaturi o Frangešu spominje se njegov rad na spomen-ploči hrvatskim graničarima, ali ne i na skulpturi vodarice "Marte". Prvi

⁹ Upisao je 1889. K. k. Kunstgewerbeschule des k.k. oester. Museums für Kunst u. Industrie. Z. MARKOVIĆ, 1954, 26.

¹⁰ Unatoč stipendiji koju mu je dodijelio Kršnjavi Frangeš Mihanović je, za vrijeme studija u Beču, više puta u pismima tražio financijsku pomoć kako bi mogao dovršiti neko djelo, te je često primao narudžbe za radove izravno od Kršnjavoga. I. KRŠNJAVI, 1986, 71-72.

¹¹ Na čelu Društva 1897. bio je Vlaho Bukovac kao privremeni predsjednik, a Frangeš Mihanović kao privremeni tajnik.

¹² B. NADILO, 2004, 375-376.

¹³ N. BIĆANIĆ, 1970, 6.

¹⁴ Izvorno je fontana u donjem dijelu imala bazen kvadratnog tlocrta s kamenim stranicama. U središtu bazena je bio kameni stup, također kvadratnog presjeka, na kojemu je stajala ženska figura. Izvješće, 2001, 1.

spomen njegova autorstva "Marte" pojavio se u periodici šezdesetih godina prošloga stoljeća. Godine 1952. kip "Marte" je tijekom obnove i asfaltiranja ulica skinut s postolja te se neko vrijeme nalazio po različitim dvorištima dok ga djelatnici Muzeja Lika nisu pronašli te ga prenijeli i pohranili u Muzeju.¹⁵ Skulptura je pri ponovnom postavljanju (1968.) premještena na Stari plac, današnji Trg Stjepana Radića, od kuda se 1981. godine vratila na prvobitnu poziciju ispred Katedrale. O "Martinoj" sudbini svjedoče dva članka izašla tada u dnevnim novinama, a koji prvi put navode i autorstvo Frangeša Mihanovića.¹⁶ Kako se autorstvo ovog umjetnika ne bi zaboravilo, tijekom vremena tu atribuciju preuzimaju i ostali popularni mediji (novine, mrežne stranice Turističke zajednice grada Gospića), kao i neki istraživači koji samo pasivno prenose ovaj navod.¹⁷ Zbog nepostojanja ikakve signature, kao ni spisa o ovom radu u ostavštini obitelji Frangeš, atribucija ovog djela je naočigled postala upitna. Sam postament na kojemu ženska figura stoji kao i njegova forma (maskeroni u obliku lavlje glave, oblik krnje piramide) ostavlja utisak historicističkog (neorenesansnog) oblikovanja postolja. U opsežnom djelu Zdenke Marković iz 1954.¹⁸, koja je donijela iscrpan pregled biografskih podataka iz Frangešova života, gospićka skulptura uopće se ne spominje te je nejasno kako se desetak godine kasnije u literaturi počela njemu atribuirati

Uspoređujući još neke Frangešove ženske figure (npr. *Elegija*) napravljene za fontane ili same fontane, dolazimo do zaključka kako je "Marta" daleko jednostavnijih oblika i bez pratećeg simbolizma koji je duboko ukorijenjen u modernu. Sva "njena simbolika" vrlo je primjerena danoj situaciji u Gospiću krajem 19. stoljeća, a sadržana je u njezinu utilitarnom karakteru – mladoj djevojci kao izvoru pitke vode. Datacija djela je vrlo upitna, no s obzirom na to da je "Marta" postavljena odmah "preko puta" reljefa palih graničara (koji je izrađen 1909. godine) moguće je da se automatizmom zaključilo da je, ako je Frangeš autor, i "Marta" rađena iste godine. Takvo tumačenje datacije bi značilo da skulptura nije postavljena kad i sam vodovod (1893.), već je došla nešto kasnije.¹⁹ Na starim razglednicama grada Gospića s

¹⁵ Tadašnji ravnatelj Muzeja Like Željko Centner i zaposlenik komunalnog poduzeća "Usluga" Josip Majerović pronašli su "Martu" u dvorištu "Otpada" (današnja "Usluga"). Izvješće, 2001, 1.

¹⁶ K. S. 1968, 17; N. BIČANIĆ, 1970, 6.

¹⁷ "Naposljedku treba spomenuti i jedno djelo koje ne spominje ni Zdenka Marković, usprkos iscrpnim i do detalja istumačenim biografskim činjenicama. Riječ je o tzv. *Marti iz Gospića*, o ženskoj figuri...". I. ŠIMAT BANOVIĆ, 2005, 106.

¹⁸ Z. MARKOVIĆ, 1954.

¹⁹ Na kamenom stupu starog postamenta skulpture s frontalne strane je bila uklesana godina 1894. Izvješće, 2001, 1.

prijelaza stoljeća²⁰ nije uočljiva skulptura ispred Katedrale, no također je taj dio gdje bi trebala biti smještena flankiran prometnim ulicama sa svih strana i okružen stablima čije su krošnje spriječile pogled na ono što je možda među njima. Zanimljiva je i neobična činjenica kako Isidor Kršnjavi u tekstu iz 1909.²¹, gdje navodi nove Frangešove radove, ne spominje njegov rad na ženskoj skulpturi vodarice. Prilikom izrade Konzervatorske podloge zaštite i očuvanja kulturnih dobara 2003. u Gospiću²² pod kartografskom oznakom CG 40 označenoj skulpturi "Marte" nije naveden autor. Posluživši se metodom eliminacije svih do sada navedenih izvora o "Martu" i otvarajući mjesta sumnji da je riječ o Frangešovu radu, preostalo je osloniti se na pitanje: Zašto je "Marta" postavljena?

Tijekom 18. i 19. stoljeća unutar sustava Vojne krajine Gospić se razvija kao upravno i gospodarsko središte Ličke i Otočke pukovnije. Marija Terezija u drugoj polovini 18. stoljeća organizira intenzivno naseljavanje ovog područja, pa se dolaskom stranih obrtnika i trgovaca Gospić počinje ubrzano širiti. Postavljaju se temelji današnjeg urbanizma grada koji zadobiva gabarite centralnog mjesta u Lici. Grad je dobio sve bitne objekte vojne namjene, ali pazilo se da mu, kao štapskom mjestu Ličke pukovnije, ne nedostaju ni druge važne institucije. Infrastruktura također napreduje, pa se prvi zdenac pitke vode postavlja ispred same Katedrale. Vodovod je Gospićanima došao u najpotrebnijem trenutku. Naime, krajem 19. stoljeća došlo je do velike suše u gradu i okolici što je uzrokovalo traženje alternativnog izvora vode. Unatoč spomenutom zdencu, te nekolicini iskopanih bunara i ostalih izvora pitke vode, opskrba vodom nije bila dostatna, pogotovo zbog njihova onečišćenja. Dovođenjem vode u grad iz 13 km udaljenog vrela²³ Gospić je početkom 1894. godine imao upotpunjenu vodovodnu infrastrukturu čije postavljanje su gradske vlasti htjele obilježiti skulpturom ispred Katedrale u centru grada.

Proučavajući izvore koji su pisali o postavljanju vodovoda, ne samo u Gospiću već i u drugim gradovima pod Austro-Ugarskom Monarhijom

²⁰ Riječ je o razglednicama iz privatne zbirke autorice članka koje prikazuju centar Gospića, tiskane na prijelazu 19. u 20. stoljeće.

²¹ I. KRŠNJAVI, 1909, 408.

²² Konzervatorska podloga se radila u sklopu Prostornog plana uređenja grada Gospića, a napravio ju je Konzervatorski odjel u Karlovcu u razdoblju od lipnja do studenoga 2003. godine.

²³ Inženjer Josip Chvála izradio je 1891. godine projekt za izgradnju gospićkog vodovoda koji bi vodu dobivao iz vrela kod Brušana, no taj projekt je bio odbijen, pa je realizaciju vodovoda dobio projekt inženjera Freudenthala iz Beča. Freudenthal je zaključio da je najadekvatnije za brzu dopremu vode do Gospića iskoristiti vrelo "Košna voda" ispod Velebita, te je njegov izvor označio / flankirao običnim zidom kako bi se na taj način što lakše "uhvatila" voda. R. HORVAT, 1941, 35.

zabilježen je vrlo bitan podatak. Kako bi se stanovništvu podigao moral i pokazao brzi napredak i razvoj infrastrukture, vlasti ne samo da su omogućile postavljanje vodovoda, njegovu praktičnost jer se doprema u sam centar naselja, već ga i adekvatno vizualno opremaju. Fontane ili česme koje se postavljaju sastavljene su od vapnenačkog postamenta i ženske figure od lijevanog željeza ili bronce. Takav princip označavanja izvora pitke vode nije primijenjen samo u Gospiću, nego i kod drugih manjih upravnih područja Monarhije. Istovjetne skulpture kakva se pripisuje Frangešovoj ruci, ali neatribuirane, nalazimo i u Sinju i u Cetinju (Crna Gora) i u Trebinju (Bosna i Hercegovina)! Na sve četiri lokacije vodovod se uvodio krajem 19. stoljeća, a austrijska vlast je odlučila obilježiti ga postavljanjem skulpture koja će imati simboličko značenje za stanovništvo kao izvor vode.

Sl. 5. Fontana "Petrovac" u Sinju (fotografija preuzeta s mrežne stranice <http://www.dalmacijanews.com>)

Sl. 6. Fontana kneginje Milice u Cetinju, Crna Gora (fotografija preuzeta s mrežne stranice: <http://www.cetinje.me>)

Također, ovisno o lokalnim običajima i vjerskim nastojanjima, na tri lokacije su građani žensku figuru nazvali imenom koje je bilo, iz nekog razloga, popularno u gradu²⁴, tako da osim Marte u Gospiću, imamo i Luciju u Sinju, te Milicu u Cetinju! Na svim četirima skulpturama izvedeni su konzervatorski zahvati i postavljene su na glavnim trgovima ili prometnicama svoga grada. Sinjska fontana, popularno nazvana *Petrovac*²⁵, od gospičke "Marte" razlikuje se samo postamentom te nešto svijetlijom bojom ženskog lika, no to je razumljivo jer je Konzervatorski odjel u Splitu završio restauratorske zahvate na njoj 2010. godine. Postament je brončani, oblikovan tipično historicistički s motivom akantusova lišća na rubovima, dok su u središnjem polju svake strane medaljoni u obliku lavlje glave flankirani florealnim ornamentom. Crnogorski primjerak je poznat kao česma velike kneginje Milice te se nalazi na trgu Balšić (Balšića pazaru) u Cetinju. Nedavno je provedena rekonstrukcija vodovodne infrastrukture

²⁴ Neizostavno je spomenuti kako je simbolika postavljanja baš ženskog lika za obilježje dolaska vode u grad možda i dublja od samog imena žene koja se prva poslužila vodom. S obzirom na to da postoje legende o postanku imena grada Gospića koje su oprečne, u tim legendama je uvijek riječ o ženskoj osobi koja je na neki način pomogla gradu. Prema nekim kazivanjima Martom su se nazivale sve starije Gospićanke među sobom, dok je prema drugim usmenim predajama Marta bila djevojka iz Pazarišta koja je služila u Gospiću u jedne gospodske obitelji te je predvodila pjesmom ostale djevojke kad bi išle na bunar po vodu. Svjedočanstvo Josipa Majerovića preuzeto iz studije o vodovodu Gradskog upravnog odjela za komunalnu djelatnost, stanovanje, graditeljstvo i zaštitu okoliša grada Gospića.

²⁵ Fontana Petrovac, kao i prostor oko nje, dobili su naziv po sinjskom gradonačelniku Petru Tripalu, koji je sa izvora Miletin (zapadni dio iza tvrđave Grad), 1878. doveo pitku vodu u grad. <http://www.dalmacijanews.com/Biznis/View/tabid/73/ID/33426/Sinj-Nakon-tri-godine-vracena-fontana-Petrovac.aspx>. 30.10.2011.

zbog starosti instalacija, te je također obavljena i restauracija skulpture kojoj se vratio stari sjaj. Kneginja Milica ima u oblikovnom smislu manja odstupanja od sinjske i gospičke skulpture. Naime, figura stoji u istoj pozi s podignutim rukama iznad glave, ali iznad vjedra ima još jednu manju košaricu. Nakon što je gospička "Marta" bila "izgubljena" pedesetih godina, nakon pronalaska obavljena je sanacija te joj je dodano vjedro koje joj je nedostajalo ranije, što je vidljivo s fotografija skulpture prije pedesetih godina, ali i iz svjedočenja starijih Gospićana.²⁶ Moguće je da je i kod crnogorskog primjerka fontane tijekom vremena došlo do oštećenja pa su joj dodani neki dijelovi. Očigledno je da taj najviši dio skulpture nije izliven zajedno sa ženskom figurom pa njegova montaža ovisi o samom postavljaču. Fontana u Trebinju²⁷ ima metalni postament jednake obrade i oblika kao postament u Cetinju po čemu su i najsličniji. Ženska figura iznad glave drži samo stalak za vjedro, dok joj vjedro nedostaje. Može se zaključiti kako je gospička "Marta" postamentom najrazličitija od ostalih navedenih fontana, a ženskom figurom je identična sinjskoj fontani. Danas su u funkciji sve fontane osim gospičke.

Sl. 7. Detalj skulpture vodarice "Marte" s vidljivom sanacijom vjedra iznad glave (foto. A. Došen)

²⁶ Bivša gospička fontana. // Ličke novine, 1.05.1953., br. 1, str. 4.; Podatak o novoizrađenom vjedru u bronci dao je i Josip Majerović koji je skulpturu i našao nakon desetljeća što je bila izgubljena.

²⁷ Vodovod je postavljen 1890. godine, a fontana koja je te godine napravljena postavljena je tek šezdesetih godina 20. stoljeća. Nalazi se na glavnom gradskom trgu (nekad Babićev trg, danas Trg Slobode), a Trebinjci su je podigli u znak zahvalnosti austrijskom generalu barunu Đuri Babiću koji je nakon okupacije Bosne i Hercegovine došao kao pukovnik u Trebinje gdje je preuzeo vojnu i civilnu upravu. S obzirom na to da joj nedostaje vjedro iznad glave, skulptura je jedno vrijeme imala postavljen sat na vrhu. <http://www.trebinjedanas.com/node/5282>, 28.10.2011.

Sl. 8. Fotografija fontane u Trebinju, Bosna i Hercegovina prilikom postavljanja nakon sanacije (Fotografija preuzeta s mrežne stranice: <http://www.trebinjedanas.com>)

Zaključak

Saznanjem o postojanju niza istovjetnih skulptura koje prikazuju ženski lik s vjedrom vode svakako bi se trebala odbaciti atribucija Frangešu Mihanoviću koji je u doba postavljanja ovih skulptura (1878. Sinj, 1890. Cetinje i Trebinje, 1893. Gospić) bio premlad, odnosno završavao svoje školovanje u Beču. Za grad Gospić neosporno bi važno bilo da se može pohvaliti ovim "slabo poznatim Frangešovim" radom, kad bi on to uistinu bio, no istraživanja upućuju na nepoznatog autora koji je zasigurno morao doći iz austrijskih kiparskih krugova. Pretpostavku o tome je potaknulo istraživanje *Viesti inžinira i arhitekta* iz 1892. i 1893. godine, gdje se među članovima istoimenog Društva za područje Gospića navode imena austrijskih kraljevskih državnih inžinira, kao i činjenica da je projekt vodovoda naručen iz Beča. Vjerojatno je i skulptura došla iz tih krugova te je riječ o serijskoj proizvodnji s manjim odstupanjima. Za Frangešova života nije ostavljen nikakav pisan dokument, fotografija ili nešto drugo što bi sa sigurnošću oslobodilo "Martu" svake sumnje da je rad jednog tako velikog umjetnika. Neosporno je kako je

Vodarica "Marta" vrlo profinjena i vješto oblikovana skulptura sa svim karakteristikama akademskog rada. Njezino postavljanje krajem 19. stoljeća obogatilo je vedutu Gospića te je do danas ostalo neizostavan detalj vizualne slike grada. O pravom autoru "Marte" (ili "Lucije" ili "Milice") moglo bi se saznati nešto više daljnjim istraživanjima o kiparskoj produkciji u razdoblju austro-ugarske uprave na spomenutim područjima. Vjerojatno se radi o odljevu neke od austrijskih radionica koje su u 19. st. radile sličnu urbanu opremu.

Literatura

- Nikola BIČANIĆ, Marta ponovo među Gospićanima, *Novi list*, 29. 12. 1970, 6.
Bivša gospićka fontana, *Ličke novine*, 1. 05. 1953, br. 1, 4.
Josip CHVALA, Vodoopskrbne gradjevine u hrvatskom Kršu, *Viesti Društva inženira i arhitekta*, 30. VI. 1892, 4.
Robert FRANGEŠ MIHANOVIĆ, Ispravak, *Radikal*, 26. VII. 1922, br. 231, 3.
Grgo GAMULIN, *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1999.
Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava: povijesne slike, crtice i bilješke*. Zagreb, 1941.
Izvješće o konzervatorsko-restauratorskom zahvatu na fontani "Marta" i miljokazu u Gospiću, Gospić, Muzej Like, 2001.
Konzervatorska podloga Prostornog plana uređenja grada Gospića, Konzervatorski odjel u Karlovcu, lipanj – studeni, 2003.
Isidor KRŠNJAVI, Ein kroatischer Bildhauer, *Illustrierte Zeitung*, Nr. 3451, 19. August 1909, 408.
Isidor KRŠNJAVI, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*. Knj. 1. Zagreb, Mladost, 1986, 71-72.
K. S. Spašena gospićka "Marta", *Večernji list*, 07. 12. 1968.
Vladimir MALEKOVIĆ, Začetnici hrvatskoga moderniteta, *Vjesnik*, 19. 10. 1972, 9.
Zdenka FRANGEŠ MIHANOVIĆ MARKOVIĆ, *Biografija kao kulturno-historijska slika jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti*, Zagreb, JAZU, 1954.
Antun Gustav MATOŠ, Izložba Društva umjetnosti, *Narodne novine*, 21. 5. 1909, br. 115.
S. MAŽAR, Što kaže lijepa Marta?, *Ličke novine*, 1. 11. 1965, br. 21(301), 7.
Nenad MOAČANIN, Ime Gospić u svjetlu turskih izvora, *Croatica Christiana Periodica*, Zagreb, 26(1990), 51-54.
Branko NADILO, Poboljšanje vodoopskrbe i odvodnje u Gospiću, *Građevinar*, 56 (2004) 6, 375-376.
Petar RUNJE, *Tragom stare ličke povijesti: prinosi za kulturnu i crkvenu povijest područja novoosnovane Gospićko-senjske biskupije*, Ogulin, Matica hrvatska, 2001.
Studija o vodovodu Gradskog upravnog odjela za komunalnu djelatnost, stanovanje, graditeljstvo i zaštitu okoliša grada Gospića, 2010.

Ive ŠIMAT BANOVIĆ, Robert Frangeš Mihanović. *Prilog povijesti modernoga hrvatskoga kiparstva*, Zagreb, 2005.

Mrežne stranice

[http://www.dalmacijanews.com/Biznis/View/tabid/73/ID/33426/Sinj-Nakon-tri-godine-
vracena-fontana-Petrovac.aspx](http://www.dalmacijanews.com/Biznis/View/tabid/73/ID/33426/Sinj-Nakon-tri-godine-
vracena-fontana-Petrovac.aspx), 30.10.2011.

<http://www.trebinjedanas.com/node/5282>, 28.10.2011.

http://www.cetinje.me/arhiva.php?id=118&cat_id=&p, 28.10.2011.

ADDITION TO THE KNOWLEDGE OF THE WORKS OF ROBERT FRANGEŠ
MIHANOVIĆ IN GOSPIĆ

Summary

The sculptor Robert Frangeš Mihanović (1872-1940) was one of the main representatives of Croatian modernism. In the oldest urban centre of the city of Gospić, on the western façade of the Cathedral of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary, is located one of his reliefs – a monument to fallen border guards. In literature to date, apart from this relief, this artist is attributed to the creation of the sculpture of 'Marta the Water Carrier'. The mentioned research has confirmed the attribution of Frangeš Mihanović to the relief, but not to his work on the 'Marta' sculpture. Based on research of various written material as well as oral tradition, since there is no documentation about when and whether Frangeš did in fact make the 'Marta' sculpture, the sculpture's attribution to him came into question. The stone fountain with the sculpture of a woman on the top, known as 'Marta' is located in the centre of the city of Gospić. She symbolizes the introduction and installation of the water supply at the end of the 19th century. Such principles of marking the sources of drinking water were not only applied in Gospić, but also in administrative areas of the Monarchy. Similar sculptures attributed to Frangeš's handy work can also be found in Sinj, in Cetinje (Montenegro) and in Trebinje (Bosnia Herzegovina).

Keywords: Robert Frangeš Mihanović, Gospić, sculpture, monument to fallen border guards, water carrier Marta